

ІВАН МАНДЗЮК.

ЗАБОРОНЕНІ СТОРІНКИ „СТАТИСТИЧЕСКОГО ОПИСАНІЯ КІЄВСКОЙ ГУБЕРНІИ“ І. І. ФУНДУКЛЕЯ.

В Центральному Історичному Архіві ім. В. Б. Антоновича у Києві, поміж матеріалами таємної частини канцелярії київського, подільського та волинського генерала-губернатора переходується справа за 1850 рік «О напечатаніи въ статистическомъ описаніи Кіевской губерніи особой статьи, о настоящемъ устройствѣ помѣщичьихъ вотчинъ и положеніи крестьянъ ихъ». Власне, до «напечатанія» тієї статті не дійшло, тут маємо лише неправильний вираз канцелярської мови, але заходи до надрукування статті, в якій підсумовувалися обсяг селянських повинностей після застосування до життя інвентарних правил, таки робилися, і на диво та не для прикладу іншим справам того часу, — справу розв'язано досить швидко, хоч і негативно, всього за півтора місяця. Правда, заінтересованими, дійовими особами тут були: міністер, генерал-губернатор та губернатор.

Справа почалася з того, що І. І. Фундуклей, тоді губернатор Київської губернії, уклав широко відому й тепер свою тритомову працю: «Статистическое описаніе Кіевской губерніи» і приступавши до друкування її, 11 травня 1850 року конфіденційно звернувся до ген.-губернатора Д. Г. Бібікова з листом, який подаємо в перекладі: «До статистичного опису Київщини, якого я склав і друкую, поміж иншим увійшов огляд поміщицьких маєтків, у якому було звернуто особливу увагу на панщизняні обов'язки селян. Про попередній спосіб їх відбування, який існував до 1847 р., я виклав детально і з указівками на хиби, які вимагали реформування цієї важливої справи. Новий лад («совѣтъ нѣтъ») — помітка олівцем Д. Бібікова) заснований на правилах про інвентарі 1847 і 1848 року хоч і застосований у житті, але як відомо в. вельможності, ці правила ще не опубліковані установленним порядком, а крім того вони складені після висновків II частини статистики сільського господарства, а тому й не могли увійти до твору призначеного для публіки. Але з другого боку маю на оці, що останні реформи управління поміщицьких маєтків у краї підуряднім В. В., незалежно від своєї власної важливості, являють собою ще значний інтерес для великоросійських поміщиків («главное уничтожить односторонніе толки» — примітка олівцем Д. Бібікова) заздалегідь ознайомивши їх із новими підвалинами поміщицького права, які згодом можливо і на них поширяться; інвентарні правила могли-б подати корисний приклад урядження маєтків та порівняння поміж ріжними способами відбування повинностей, певними статистичними розрахунками. Виходячи з цього, я вважаю за потрібне подати статтю про нинішнє урядження селянських повинностей з 1847 року на розгляд в. в., ласкаво прошу вшанувати мене своїм дозволом на уміщення її до огляду поміщицьких маєтностей, без чого він буде не повний». До листа прикладено й статтю, яку подаємо нижче. Я навмисне процитував тут усього листа для повноти уявлення, як ставився Фундуклей до своєї праці, які покладав на неї надії, та з котрого видно, що в своїй праці він бачив виконання певного громадського обов'язку. Справа в тому, що інвентарні правила, про які тут згадується і які після застосування до життя дали матеріал для нижчеподаних статистичних обрахунків І. І. Фундуклея, запроваджувалися до життя в поміщицьких маєтках при чималій опозиції їх власників і дрібних і впливових, бо ці інвентарі, це регулювання зверху панщизняних обов'язків, було до певної міри також і їх обмеженням, певним обмеженням панської сваволі, коли лише

про це може бути мова в умовах спожиття рабовласників з рабами, крепосників з своїми крепачами. Таї реформу цю запроваджено тоді лише в Київській, Волинській та Подільській губерніях, і то дякуючи енергії г.-губ. Бібікова. Цей, найенергійніший адміністратор російський на Україні в XIX ст., якого енергія часто переходила в брутальність, за що він дістав від Шевченка оте в'їдливе: «Капрал Гаврилович Безрукий¹⁾», з традиції підтримуючи в селянстві супроти польського поміщцтва відоме: «цар дав-би волю, та панів боїться», або «пани не хочять», домагався заведення цієї реформи. І коли вже на його домагання реформу було тут запроваджено, то натурально, він був заінтересований і в оголошенні результатів зреформованого управління маєтности. Проте і він, хоч і мав право як вищий адміністратор краю, не зважився дозволити друкувати про ці результати. Уже 18 травня того-ж року він пише про це листа до міністра внутрішніх справ графа Л. А. Перовського, аргументує потребу друкування статті словами Фундукля і так само просить «ушанувати його дозволом», бо стаття являє собою «корисний приклад для сільського упорядкування». Инакше до справи поставився міністер Л. А. Перовський. Він не поділяв захоплення київських адміністраторів реформами, хоч пізніше й мусив передати свої обов'язки Бібікову: «...то я не вважаю себе в праві дозволити друкування їх (інвентарних правил—*І. М.*) у статистичним опису київської губернії, якого склав... Фундуклій, тим наче, що правила ці вважаються за тимчасові і можуть піднасти під зміни під час переведення люстрації на раціональних основах».

4 липня Бібіков повідомив Фундукля, що «...правил для управління поміщицькими маєтками в нинішній час друкувати немає можливости, бо правила ці ще не опубліковано в інших губерніях» (повторює аргументацію міністра—*І. М.*), «поза всім тим мені дуже бажано мати другий примірник тої самої статті «о нынѣшнемъ устройствѣ здѣсь положенія крестьянъ,» яку Ви проектували надрукувати у названій статистиці, і я прошу ласкаво переслати мені, коли можна, цю статтю».

От короткий процес, так-би мовити, цензурних змагань. Нижче подаємо і ту «кромольну» статтю, щоб доповнити «Описаніє» Фундукля, яким часто ще й тепер користуються дослідники.

«Загальний розрахунок числа робочих днів, яким надаво поміщикам користування за виділені селянам землі, на підставі виданих правил²⁾»

Повіти	Число робочих днів					Всього робочих днів
	постійної панщини			шарваркових у живна		
	чоловічих днів		жіночих днів від тяглиць і інших господарств	Від кожної робочої душі		
	від тяглиць господарств в одну парю смоту	від інших господарств		чоловічих	жіночих	
Київський . . .	613,550	593,680	499,000	205,200	209,280	2,120,710
Радомиський . .	1,172,340	510,590	525,800	253,920	258,960	2,721,610
Васильківський .	583,280	928,150	648,070	246,000	250,800	2,656,300
Сквирський . . .	816,970	771,050	653,220	266,400	271,680	2,779,320
Бердичівський .	682,020	686,420	568,570	244,800	249,600	2,431,410
Липовецький . .	761,120	786,580	629,660	285,600	291,240	2,754,200
Таращанський .	581,400	835,120	604,070	260,400	265,560	2,546,550
Уманський . . .	581,710	848,460	615,110	247,200	252,000	2,544,480
Звенигородський	576,580	1,042,860	705,590	241,440	253,080	2,819,540
Чигринський . .	232,270	862,700	505,700	138,000	151,200	1,889,870
Черкаський . . .	376,900	1,469,420	805,620	216,480	225,000	3,093,420
Канівський . . .	1,123,210	757,670	773,340	240,000	244,800	3,139,020
Разом . . .	8,101,350	10,092,700	7,553,740	2,845,440	2,923,200	31,496,430

¹⁾ Ген.-губ. Дмитро Гаврилович Бібіков дійсно був без руки, позбувшись її на війні.

²⁾ Цей розрахунок зроблено по тих самих таблицях і числах робочих і господарств кожного розряду, наведених вище в цій статі (прим. Фундукля).

Після вищенаведених розрахунків на цілковите оброблення панських полів і убирання сіножатів потрібно по всій губернії до 17,5 мільйонів робочих днів тяглих і пішних, чоловічих і жіночих¹⁾.

Виходить отже, що досить на цю потребу майже половини наданого поміщикам новим положенням числа днів, а решта, лишок після польових потреб, 14 мільйонів робочих днів, задовольняє всі інші господарські потреби: в гуральництві, плеканні черід, фурмануванні, в догляді та управлінні маєтками і т. и. а не рахуючи ремонту будівель, млинів, гребель, гаток і иншого, та нічної сторожі, для чого визначено окремі дні (§§ 21 і 23 правил пова панщиною і шарварком.

На ці потреби поміщики можуть користуватися таким числом чоловічих днів:

Повіти	Число днів	
	будівельн.	для стор.
Кіевський . . .	80.000	240.000
Радомишльський . . .	106.800	320.400
Васильківський . . .	113.610	340.830
Сквиірський . . .	106.660	319.980
Бердичівський . . .	94.570	283.680
Липовецький . . .	102.700	308.100

Повіти	Число днів	
	будівельн.	для стор.
Таращанський . . .	105.910	317.730
Уманський	103.110	309.330
Звенигородський . . .	119.260	357.780
Чигринський . . .	87.670	263.010
Черкаський . . .	143.830	431.490
Канівський . . .	136.610	409.830
Разом . . .	1.310.720	3.902.160

Досвід виправдує результати статистичних підрахунків. Спочатку, після застосування до життя правил про селянські повинності, деякі поміщики скоротили свої засіви, рахуючи, що через зменшення панщини буде недостача на робочі руки задля повного засіву полів в попередніх розмірах. Але згодом усі переконалися, що при оцідному використуванні інвентарних днів панщини, кількість її хоч і обмежена, задовольняє всі прості потреби господарства, і тому немає ніякої потреби скорочувати засіви, що потверджується й вище наведеними розрахунками.

Отже нове уурядження панщини не могло мати некорненого впливу на господарство поміщиків та на їх прибутки, а навпаки буде для них доброчинством. При тім, з иншого боку, яке важливе і міцне поліпшення зроблено правилами в побуті тутешніх крєпаків-селян. Не говорячи уже про охорону їх від свавільних вимог, скасування речевих даних і всяких неозначених послуг, таких важких для селян, — розмір їх повинностей до власників узагалі скорочено тепер на половину проти попереднього. В таблиці, наведеній у кінці попередньої статті, показано загальне число днів, разом із усякими иншими пільськими повинностями, яке відробляли селяни своїм панам за попередніми звичаями. Воно доходило до 67 мільйонів днів злишком²⁾, а нині те-ж саме число робітників відбуває панщину, шарваркові і будівельні дні і нічну сторожу не більше 36 мільйонів. І з цього числа за 5.650.000 шарваркових днів селяни одержують від поміщиків платню, яка складає за затвердженою таксою суму до 600.000 карб. сріблом що-року. Немає сумніву, що настільки значна користь, надана селянам, дасть їм можливість поліпшити свій побут і набути добробуту, чого й повинно чекати після допомоги иншими заходами; [особливо після обмеження вжитку міцних trunkів, через підвищення на них ціи шляхом недавно введеного в тутешніх губерніях акцизного податку]»³⁾.

¹⁾ Див. табл. на сс. 374—5 II т. Опис.

²⁾ Табл. на с. 373 II тому.

³⁾ Це речення викреслено з статті, очевидно, рукою Д. Г. Бібікова.